

תוכן העניינים

1	כל האומר "אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: כל האומר..." אינו אלא טועה - למעשה העריכה של הדרשות האפולוגטיות בבבלי שבת נה ע"ב - נו ע"ב	גלעד ששון
37	Israel, the Nations, and the Angels in a Qillirian <i>Silluq</i> for Rosh ha-Shanah	צבי נוביק
67	"שור וארי מתנגחין עד שבא משיח": מסגרת, תוכן ומשמעות בנאום יהודה בגרסת התנחומא	ברכה אליצור
101	טיפוס הלשון הארץ-ישראלי של שרידי מהדורות תנחומא-ילמדנו מן הגניזה ותרומתו לחקר התהוות מדרשי התנחומא	יהונתן וורמסר ומשה לביא
133	'כתבתי בביאורי': הכסף-משנה ופסקאות פרשנות הרמב"ם בבית יוסף ובבדק-הבית כצהר לתהליכי עבודתו של ר' יוסף קארו	תרצה קלמן
155	אשתורי הפרחי: למקור השם ולמקומה של פרח (פלוראנצה)	עמיחי שוורץ
175		תקצירים בעברית
I		תקצירים באנגלית

CONTENTS

Gilad Sasson	Whoever maintains "R. Samuel b. Nahmani said in R. Jonathan's name: Whoever maintains" ... is merely erring – about the editing of the apologetic sermons in Bavli Shabbat 55b-56b (Heb.)	1
Tzvi Novick	Israel, the Nations, and the Angels in a Qillirian <i>Silluq</i> for Rosh ha-Shanah	37
Bracha Elitzur	“The Ox and Lion lock horns until the arrival of the Messiah”: Structure and Significance in Judah’s Speech in the Tanhuma Printed Edition (Heb.)	67
Yehonathan Wormser and Moshe Lavee	The Palestinian Language Type of Early Tanhuma Recension from the Cairo Genizah (Heb.)	101
Tirza Kelman	'I Wrote in My Commentary': The Kesef Mishneh and the Commentary of Maimonides in the Beit Yosef as a Prism to R. Joseph Karo's Work Process (Heb.)	133
Amichay Schwartz	Ashtori Ha-Parhi: The Origin of the Name and the Location of 'Floranza' (Heb.)	155
Hebrew abstracts		175
English abstracts		I

אשתורי הפרחי: למקור השם ולמקומה של פרח (פלוראנצה)

עמיחי שוורץ

מבוא

מסתורין רב אופף את דמותו של אשתורי הפרחי, שכן רבים מהפרטים השגרתיים הידועים על כל מחבר, אצל אשתורי לוטים בערפל.¹ הדבר מפתיע שבעתיים בהתחשב בכך שאשתורי זכה בעיני רבים לתואר "ראשון חוקרי ארץ ישראל",² וספרו כפתור ופרח זכה להיחשב כ"ספר המחקר החשוב ביותר מימי הביניים" בענייני ארץ ישראל.³ במאמר זה אנסה לפגוע מעט מן המסתורין, ולהציע פתרון לבעיה שלא באה על פתרונה שנים רבות: היכן היא אותה 'פלוראנצה', עיר מושב אבותיו של אשתורי, והעיר שממנה נגזר כינויו. למרות שלחכם זה ולתורתו לא הוקדשה עד כה מונוגרפיה מסכמת, בבימה מצומצמת זו לא אפרוס את קורות חייו המלאים של אשתורי. כאן אבקש להצטמצם ולהציע פתרון לשאלת מוצאו של אשתורי הפרחי. לשאלה זו ישנה חשיבות רבה שכן היא חיונית להבנת מקורות ההשפעה של חכם זה, שלאורם יש לבחון את חיבוריו השונים ובראשם חיבורו הנודע 'כפתור ופרח'.

דעות שונות נאמרו לגבי מקום מוצאו של אשתורי. היו מן החוקרים שסברו שמדובר בחכם איטלקי,⁴ בעוד אחרים סברו כי מדובר בחכם ממוצא ספרדי.⁵ בדברים הבאים

- 1 על דמותו ראו ע' שוורץ, אשתורי הפרחי: האיש ויצירתו הספרותית על רקע המרחב התרבותי האירופאי והארצישראלי שבו חי ופעל, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת אריאל תשע"ט. הערה מתודולוגית: במאמר זה אשתמש בדרך כלל במושג הנרחב דרום צרפת ולא פרובנס, אלא אם כן אבקש לתאר תרבות הלכתית מסוימת שאפיינה רבים מחכמי דרום צרפת שנקראו 'פרובנסלים', ולעיתים החלוקה לא תהיה דיכוטומית בין השניים.
- 2 ש' קליין, תולדות חקירת ארץ ישראל בספרות העברית והכללית, ירושלים תרצ"ז, עמ' 111; י' אליצור, ישראל והמקרא: מחקרים גיאוגרפיים, היסטוריים והגותיים, בעריכת י' אליצור וע' פריש, רמת גן תש"ס, עמ' 15; י' פראוור, ר' אשתורי הפרחי - ראשון לחוקרי ארץ ישראל', בתוך: י' אבירם (עורך) ארץ שומרון, ירושלים תשל"ד, עמ' 106; ג' קרסל, 'מהמקרא לידע הארץ', בית מקרא כט (תשמ"ד), עמ' 80.
- 3 י' בן-צבי, 'אברהם משה לונץ ז"ל', ידיעות החברה לחקר ארץ ישראל ועתיקותיה יט (תשט"ו), עמ' 2.
- 4 ראו למשל את דברי יעקובוביץ: 'R. Eshtori Haparchi, the famous Italian traveler and scholar of the early 14th century' (I. Jakobovits, 'Review of Recent Halakhic Periodical Literature', *Tradition* 4 (1962), p. 268). וכן ראו 'שם החוקר הוא אשתורי הפרחי. האיש הגיע לארץ מהעיר פירנצה (הפרח) ובמקום לקרוא לעצמו הפיורנצי תרגם את שמו לעברית הפרחי' (ג' גרא, כל ההתחלות, תל אביב תשמ"ד, עמ' 11).
- 5 כך סבר אברהם משה לונץ בהקדמתו לכפתור ופרח. א"מ לונץ, 'תולדות הרב אשתורי הפרחי, הקדמה לספר כפתור ופרח', ירושלים תרנ"ז, עמ' XXVI, הע' 1. גם אלחנן ריינר סבר כך: 'הפרחי, תלמיד

ברצוני לטעון כי מוצאו של אשתורי היה בדרום צרפת, אך ראש לכל נפתח בהסבר השם יוצא הדופן אשתורי.

שמו הפרטי

אשתורי

השם 'אשתורי' בצורה זו אינו מוכר משום דמות אחרת בהיסטוריה היהודית.⁶ השם מופיע בהקדמות לחיבוריו, שרק שלושה מהם שרדו. בפתיחה לספרו 'כפתור ופרח', לא מרחיב אשתורי דיבור על עצמו, ורק כותב: "אמר העבד העברי אשתורי ברבי משה הפרחי".⁷ גם בספרו השני 'תרגום ספר רפואות של הרופא הנוצרי ארמנגו בלייז' (להלן ספר הרפואות), שנתר בדינו, ואף זכה למהדורה מדעית,⁸ מופיעה פתיחה דומה: "אמר המעתיק אשתורי בר משה הפרחי...".⁹ ברם, בפתיחה של ספרו השלישי של אשתורי, 'ספר הכבוסים', שנתר לנו בכתב יד בלבד, מופיע שמו בצורה שונה: "...אמר המעתיק ר' אשתורי בר' משה הפרחי ז"ל...".¹⁰

צורה זו, 'אשתורי', מוכרת מכ"י נוסף של 'ספר הערוך' המתוארך לשנת 1296, ובו נכתב: "אני יוסיפיה הסופר בר' אשתורי לינל כתבתי זה ספר הערוך לר' מאיר בן הנכבד ר' משה יצ"ו באי היושב על נהר שורגא וסיימתיו בחדש אייר שנת חמשת אלפים וששה וחמשים לבריאת עולם".¹¹ כלומר, באזור דרום צרפת היה קיים שם זה בתעתיק דומה לזה שנכתב בתחילת 'ספר הכבוסים', אך ברור כי מדובר על דמות אחרת המבוגרת מאשתורי

חכם ספרדי תלמיד הרא"ש... א' ריינר, עלייה ועלייה לרגל לארץ ישראל 1099-1517, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ח, עמ' 129.

6 נושא השמות בצרפת זכה לכמה מחקרים, כמו למשל בספרו של סיימון סרור: S. Seror, *Les noms des juifs de France au Moyen Age*, Paris 1989; בפרק הרביעי בספרה של ג'וליט סיבון: J. Sibon, *Les juifs de Marseille au XIVe siècle*, Paris 2011, pp. 227-267, וכן דיון נוסף נמצא בפרק החמישי בספרו של דניאל לורד סמיל: D. L. Smail, *Imaginary Cartographies Possession and Identity in Late Medieval Marseille*, Ithaca 2000, pp. 188-221.

7 אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, מהדורת א' חבצלת, ירושלים תשנ"ד-תשנ"ט, חלק א, עמ' א. המהדיר אברהם חבצלת, הפריד את השם אשתורי לשניים כמו במהדורת דפוס ראשון ויניציאה 1549- אשתורי הפרחי, ספר כפתור ופרח שמדבר בדיני ארץ ישראל הנהוגות היום בארץ, ויניציאה (ה'שח?), עמ' ב. ברם, בכתב יד אוקספורד (כ"י אוקספורד-בודליאנה 2201, דף 1ב), מופיע השם 'אשתורי'.

8 M. McVaugh & D. Ferre, *The Tabula Antidotarii of Armengaud Blaise and its Hebrew Translation*, Philadelphia 2000. החיבור היה במקורו לטינית ותורגם לעברית על ידי אשתורי.

9 שם, עמ' 169.

10 כ"י רומא-קונסטנזה 2875, 182ב. חיבור זה שתורגם מערבית, עוסק בתרופות משלשות ובכוונתי לפרסמו בעתיד במהדורה מדעית.

11 כ"י פרמה דה רוסי 140, 140ב.

הפרחי בעשרות שנים, שכן ידוע לנו שבשנת 1296 היה אשתורי בן 16 בקירוב,¹² כמו כן, השייך לעיר לונגיל לא נזכר אצל אשתורי. ברנרד זולטי ניסה ללמוד מכאן כי השם אשתורי קשור לעיר טור (Le Thor) בדרום צרפת, שנמצאת ליד העיר ל'איל-סור-לה-סורג (L'Isle-Sur-la-Sorgue) הנזכרת בטקסט, וכך נוצרה אטימולוגיה חדשה של איש-טורי, קרי, איש שבא מן העיר טור.¹³ לדעתי כיוון זה לא מתאים לאשתורי שלא ידוע על קשר ספציפי שלו או של אבותיו לעיר טור ובדרך כלל נכתב שמו באות תיו. בכל מקרה, גם אם פירוש זה נכון, הרי שהוא מתאים לאביו של יוספייה בלבד.

ישנן עוד כמה דעות הנוגעות לאטימולוגיה של השם 'אשתורי'. אברהם חבצלת סבר כי השם אשתור מוזכר כבר בירושלמי,¹⁴ ברם, בבחינה נוספת של הגרסה, מתברר כי מדובר על 'עשתור',¹⁵ ולכן גם דעה זו אין לה על מה להסתמך. צבי הירש עדלמאן, בהקדמתו למהדורת 'כפתור ופרח',¹⁶ כתב כי המחבר העלים את שמו מחמת ענוותנותו, וסבר כי אשתורי הוא מעין שם עט ספרותי, הבא לבטא את השתקקותו לתור את הארץ, לדידו השם אשתורי מורכב משתי מילים: איש תורי, קרי, איש מתייר\מסייר. דעה נוספת שהביע עדלמאן היא כי השם איש-תורי לא מתייחס לתיור בארץ ישראל אלא לתורה,¹⁷ וכי הוא בא כנגד הקראים עמם אשתורי מתפלמס בספרו.¹⁸ דעה שלישית הציע אלחנן

- 12 על שנת הולדתו ראו להלן ליד הע' 108.
- 13 B. Zolty, *Estori Ha-Parhi: Caftor wa-ferah / Introduction, Traduction Française*, Notes, Ph. D. Thesis, Paris 2003, pp. 9-10 שכיחות שמות מקומות בתעתיקי כתבי היד בימי הביניים מלמדת כי החילוף ת-ט אינו בעל משמעות היסטורית.
- 14 בהקדמתו של חבצלת לכפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק א, עמ' 13, על פי ק' כהנא, מסכת בכורים חקר ועיון, ירושלים תשמ"ט, עמ' 35. וראו גם לונץ (לעיל הע' 5) עמ' XXVI, הע' 2.
- 15 במהדורתו של יעקב זוסמן לירושלמי: "אמ' ר' יוסה. קיימה בנימין בר עשתור קומי ר' חייא בר בא" - תלמוד ירושלמי: על פי כתב יד סקליגר 3 (Or. 4720) שבספריית ליידן עם השלמות ותיקונים, מבוא מאת י' זוסמן, ירושלים תשס"א, מסכת בכורים, א ד, טור 351. אמנם, חילופי גרוניות וא-ע בפרט הם רגילים לגמרי בספרות חכמים, ואין בהם כדי להעיד על שונות השם עשתור-אשתור, אך מכיוון שלא מצאנו שם זה לאורך כל התקופות הרי שקשה להניח שמקור יחיד זה היה המקור לשם המיוחד.
- 16 אשתורי הפרחי, כפתור ופרח מאת חכם קדמון, מהדורת צ"ה עדלמאן, ברלין תרי"א, עמ' XIII. שם גם מביא עוד דעה בשם הגביר נידעראפיהיים מפפד"ם (פרנקפורט דמיין) וכתב כי שמו הפרטי היה יוסף שגם הוא ירד למצרים ולכן פתח במילים אמר העבד העברי, אך זו השערה בעלמא.
- 17 שם. בהערה שם בעמ' XIII, מעיר משה שטיינשניידר כי אין לקרוא את המילה איש-תוריי ומתבסס על כת"י פרמה דה רוסי 140 שכתוב בפשטות אשתורי ומגיע למסקנה כמותי, כי מדובר על שם לועזי של המחבר ומשמר מנהג שהיה נפוץ אצל יהודי ימי הביניים - ראו כאן בהמשך. לכן לדעתי ההגייה הנכונה לשם הינה אַשְתוּרִי.
- 18 בעיקר בפרק החמישי של כפתור ופרח. הביסוס לטענה זו בא מהעובדה שמיד אחרי הצגת שמו מתחיל המחבר ומספר למי נתונה נאמנותו ודובר כנגד הצדוקים: "...תורה ציווה לנו משה בדקדוקין ובמסורות, ממנו לרבינא ור' אשי, תורה אחת בתלמודה בפירושה" - כפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק א, עמ' א.

ריינר כי מדובר על איש הזמן (=תור) במשמעות של בן התקופה.¹⁹ לדעתי כל ההצעות הללו, דחוקות מאוד, מכיוון שהן מסתמכות על חיבורו 'כפתור ופרח' בלבד, ומנסות לקשור את השם לתוכן הספר, בעוד שהראיתי כאן שבחיבוריו המוקדמים - 'ספר הרפואות' ו'ספר הכיבוסים' - אשתורי כתב את שמו כך ללא קשר לארץ ישראל, או למחלוקת עם הקראים, כי אם בעת שהותו בברצלונה מיד לאחר גירוש צרפת.²⁰

מכיוון שאנו מוצאים בספריו שינוי בתעתיק של השם, לדעתי יש יסוד להניח כי מדובר בשם לועזי, וברצוני להציע כי השם אשתורי הוא וורסיה של השם 'אשתרוק'. מקור שם זה מהמילה הלטינית Asterius, והשם הופיע כבר במאות הראשונות לספירה בשם של מרטירים נוצריים מחד גיסא, ובקטקומבות יהודיות ברומא מאידך.²¹ במאות ה-13 וה-14 הפך שם זה להיות מקובל בעיקר במרחב דרום צרפת ומזרח ספרד,²² ואנו מכירים למשל את "אשתרוק מלוניל הדר בארלדי" המוזכר בכמה תשובות,²³ וחכם נוסף מאייגש (Aix-en-Provence) הנקרא בתשובה "דון אשתרוק דאייגש".²⁴ בשפות שונות משתנה מעט השם אשתרוק לשמות כמו Astrug בספרד ו-Aster בלטינית. הקשר החשוב לענייננו הוא השם 'אשתורי' שמוזכר כאחד מהרוגי קהילת קלן (Köln) בפרעות תתנ"ו (1096).²⁵ למרות שמוריס שטיינשניידר סבר כי אין קשר בין אשתורי לאשתרוק,²⁶ הן זיגמונד סלפלד (Salfeld)²⁷ והן נחמיה בריל (Brüll)²⁸ סברו כי זהו מקור השם, וגם אני

- 19 ריינר (לעיל הע' 5), עמ' 129, הע' 31.
- 20 על חיבורים אלו וזמן כתיבתם ראו אצל שוורץ (לעיל הע' 1), ליד הע' 201.
- 21 S. Salfeld, *Das Martyrologium des Nürnberger*, Berlin 1898, p. 387 וראו גם בהע' הבאה.
- 22 R. Gottheil, 'Astruc' in C. Adler et al. (Eds.) *Jewish Encyclopedia*, Vol. 2, New York 1901, p. 251 וראו גם אצל סרור (לעיל הע' 6), עמ' 17 על כל ההגיות והאזכורים של אשתרוק.
- משמעות השם אשתרוק הוא "נוגד תחת מזל טוב" - סיבון (לעיל הע' 6), עמ' 233. ראו גם על הערך A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France*, Paris 1951, p. 14.
- 23 תשובות חכמי פרובינציה, מהדורת א' סופר, ירושלים תשכ"ז, חלק אבן העזר, סימן נד, עמ' 181-180. וכן שם, חלק אבן העזר, סימן ל, עמ' 120: "תשובות החכם הכולל שנאשטרוג שן אשטרוק דלוניל הדר ארלדי...". שם, סימן סד, עמ' 222: "שלח לו זאת האיגרת הכתובה למעלה הלכם שן אשטרוק די לוניל נ"ע". שם, חלק חושן משפט, סימן יד, עמ' 353: "אל הנכבד שנאשטרוק דלוניל".
- ייתכן שמדובר באותו אדם אך אין הוכחה לכך. אברהם סופר סבר שזה הוא אבא מארי בר משה, בעל הספר 'מנחת קנאות' - שם בהקדמה, עמ' XX. לספר מנחת קנאות ראו אבא מארי, הודפס בתוך תשובות הרשב"א, מהד' ח"ז דימטרובסקי, ירושלים תש"ן.
- 24 תשובות חכמי פרובינציה (לעיל הע' 23), חלק חושן משפט, סימן ח, עמ' 332.
- 25 סלפלד (לעיל הע' 21), עמ' 9.
- 26 M. Steinschneider, *Die Hebraeischen Übersetzungen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher*, Graz, 1956, p. 977, note 45.
- 27 סלפלד (לעיל הע' 21), עמ' 387.
- 28 N. Brüll, *Jahrbücher für jüdische Geschichte und Literatur*, Vol. I, Frankfurt am Main 1987, p. 95

סבור כן. חלק מהחוקרים (להלן) סברו כי כמו חכמים שונים בימי הביניים אשתורי הוא שמו הלועזי ויש לחפש גם את שמו העברי.

יצחק

בכמה מהספרים המאוחרים ל'כפתור ופרח', לא הוצג שמו של אשתורי, אלא צוין רק כ"בעל כפתור ופרח"²⁹ או "חכם קדמון"³⁰. לעתים אף נטען כי שמו האמתי הוא יצחק. כך למשל בספר הביבליוגרפיה 'שפתי ישנים'³¹ של הביבליוגרף שבתי בס מהמאה ה-17, שכלל לא הזכיר את השם אשתורי. כך הדבר גם בשו"ת 'נשאל דוד' של הרב דוד אופנהיים (אף הוא מן המאה ה-17), שם נכתב: "וכן האריך להוכיח בספר כפתור ופרח למהר"י כהן..."³². הגדיל לעשות הרב כתריאל פישל טכורש, אשר בביקורתו על ההוצאה החדשה של 'כפתור ופרח' של יוסף בלומנפלד,³³ כתב כי המחבר עשה שלא כדין כאשר קרא לו אשתורי, אלא צריך היה לקרוא לו יצחק: "ולמה לא לקרוא את השם העברי המקורי ר' יצחק כהן בן ר' משה הפרחי כפי שנמצא כתוב בספר 'סדר הדורות'³⁴ ונסתרה ממני הסיבה לשם מה התאזרח בנו בשם אישתורי שהוא שם לועזי..."³⁵.

ובאמת יש לברר מהיכן הגיע השם יצחק? במאמרו על הגיאוגרפיה העברית, הסביר ליאופולד צונץ³⁶ כי הספר כפתור ופרח נשכח במהלך המאה ה-17, והוזכר בשמו הנכון רק אצל דוד קונפורטי בספרו 'קורא הדורות'³⁷, אך מאז הוסר בטעות שמו של אשתורי על ידי שבתי בס, והוא קיבל את שמו של יצחק הכהן שולאל,³⁸ אחרון הנגידיים של מצרים

29 משה טראני, ספר שאלות ותשובות מבי"ט, מהדורת מ' בניהו, ירושלים תש"ן, חלק א, תשובה יא, עמ' ב.

30 כך בשער של כפתור ופרח מאת חכם קדמון, מהדורת עדלמאן (לעיל הע' 16).

31 ש"מ בס, שפתי ישנים, ניו-יורק תשנ"ג, עמ' לג.

32 ד' אופנהיים, שאלות ותשובות נשאל דוד, ירושלים תשל"ב, חלק יורה דעה, שאלה כד, עמ' קטו. ייתכן כי בס ואופנהיים הושפעו זה מזה שכן הם גרו בפראג באותו פרק זמן.

33 אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, הוצאת י' בלומנפלד, ניו-יורק תשי"ח.

34 הכוונה לספרו של יחיאל הלפרין מהמאה ה-18 'סדר הדורות'. ראו י' הלפרין, ספר סדר הדורות, בני ברק תשס"ג, חלק א, עמ' תקכח.

35 כ"פ טכורש, 'ספר כפתור ופרח', סיני מח (תשכ"א), עמ' קל. תנו דעתכם שגם הוא סבר כי מדובר בשם לועזי.

36 L. Zunz, 'An Essay on the Geographical Literature of the Jews, from the Remotest Times, to the Year 1841' in A. Asher, *The itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela*, vol. 2, London 1841, p. 262.

37 ד' קונפורטי, קורא הדורות, מהדורת ד' קאססעל, בערלין תר"ז, עמ' כב, צד ב.

38 לונץ (לעיל הע' 5), עמ' XLII, וכן י"ל הכהן פישמן, הקדמה לספר כפתור ופרח, ירושלים תש"ו, עמ' 6. על הנגידי יצחק שולל ראו א' דוד, 'לתולדות בני משפחת שולאל במצרים וארץ ישראל בסוף התקופה הממלוכית וראשית התרופה העות'מאנית לאור מסמכים חדשים מן הגניזה', בתוך א' מירסקי

שהביא את הספר לדפוס, וכך השתרבב שמו לשם המחבר. וכך נכתב בקולופון שבשער מהדורת דפוס ראשון: "ספר כפתור ופרח אשר נמצא בבית גנזי החכם סיני ועוקר הרים הלא הוא הגאון נגיד ממצרים עשיר עניו בו נמצא תורה וגדולה במקום אחד כמהר"ר יצחק כהן שולל ובו נמצא רוב התועלת שמדבר בדיני ארץ ישראל הנהוגות היום בארץ ובשאר דינים יפים כאשר תראה בסימני פרקים שלו".³⁹ ניתן בהחלט להבין את מקור הטעות מנוסח זה, ולזהות את בעל כתב היד, יצחק שולל, עם מחבר החיבור.

מן המפורסמות היא כי החכמים בימי הביניים נשאו גם שמות לועזיים, שהוענקו להם על ידי הסביבה הנוכרית,⁴⁰ כמו רבינו יחיאל מפריז שנקרא Vivant de Meaux⁴¹ ובנו יוסף שנקרא Messire Delicieux.⁴² מפורסמת גם הדוגמה של הרמב"ן שנקרא בקטלאנית Bonastruc ça Porta.⁴³ על פי רוברט חזן מגמה זו, של נשיאת שם עברי ולועזי, התפשטה בייחוד בימי הביניים והסתמכה על שימור השם בלועזית ועל דמיון העיצורים.⁴⁴ על בסיס תופעה זו אהרון דמסקי הציע שאשתורי הוא שמו הלועזי ואילו יצחק הוא שמו העברי.⁴⁵ הוא כתב שהשם קשור לעניין של מזל וכוכבים וכן למילה האנגלית Star, ובשל כך לעתים הוא מופיע כשם הלועזי של השם ברוך. בפרובנסלית אחת ממשמעויות השם astruc הוא שמח,⁴⁶ וזהו לדעת דמסקי הקשר למילה יצחק. למרות שזהו פירוש אפשרי, כבר שלמה זלמן הבלין כתב כי בשם הלועזי אשתורקו אנו מוצאים מגוון אפשרויות עבריות כמו למשל שאול, אבא מארי, אהרון ואין לדעת מה השם העברי של אשתורקו\אשתורי.⁴⁷ כמו כן יש לציין כי מבין כל האפשרויות דווקא השם יצחק נעדר.

- ואחרים (עורכים), גלות אחר גולה; מחקרים בתולדות עם ישראל מוגשים לפרופסור חיים ביינארט, ירושלים תשמ"ח, עמ' 374-414.
- 39 כפתור ופרח, דפוס ראשון (לעיל הע' 7).
- 40 ש' שוורצפוקס, יהודי צרפת בימי הביניים, בני ברק 2001, עמ' 88.
- 41 על המקור הלטיני של השם ראו אצל ב"ז קדר, 'ר' יחיאל מפריז וא"י, שלם ב (תשל"ז), עמ' 351.
- 42 ש' אסף, "תוצאות ארץ ישראל" - לפלוני אלמוני תלמיד הרמב"ן, ירושלים (קבץ): החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, ירושלים תרפ"ח, עמ' נד.
- 43 י' אונא, רבי משה בן נחמן - הרמב"ן: חייו ופעולתו, ירושלים תשל"ז, עמ' 10, וכן J. Kaplan, 'Astruc', *Encyclopedia Judaica*, vol. 12, Jerusalem 1972, cols. 774-775. שימו לב לרכיב השני בשם, Astruc.
- 44 J. J. Stamm, et al. 'Names' in M. Berenbaum and F. Skolnik (Eds.) *Encyclopaedia Judaica*², Vol. 14, Detroit 2007, pp. 768.
- 45 א' דמסקי, 'שיטתו של אשתורי הפרחי וזיהויו את עקרון עם קיסרי בת אדום', בתוך י' רוזנסון וש' גליקסברג (עורכים), רבי אשתורי הפרחי חלוץ חוקרי ארץ ישראל: קובץ מחקרים, ירושלים תשע"ה, עמ' 34.
- 46 E. Levy, *Petit dictionnaire provençal-français*, Heidelberg 1966, p. 31.
- 47 ש"ו הבלין, 'לעניין הספרים 'כלבו' זארחות חיים', בתוך ש' קליין וי' קליין (עורכים), אהרון הכהן מלונגיל, ארחות חיים ענייני שבת, ירושלים תשנ"ו, עמ' מא-מב.

ברצוני להתייחס לכתב יד נוסף שייתכן שיש לו קשר לענייננו. בכתב היד של הספר 'פירוש המילות הזרות שבמורה נבוכים לרמב"ם' בתרגומו של שמואל אבן תיבון, מופיע קולופון של המעתיק ונכתב כך:

ואני שלמה ב"ר יצחק נב"ת [=נוחו בעדן תנוח] בר משה נ"ע [=נוחו עדן] ב"ר מאיר הפרחי ז"ל השלמתי כתיבתו פה מיורקה העיר בעשירי לניסן שנת חמשת אלפים ומאה ושנים עשר ליצירה וכתבתיו לאיש חמודות אלופי ומיודעי המשכיל.⁴⁸

אם כן, ייתכן כי בשנת 1352, חי במיורקה (בספרדית Mallorca) סופר ממשפחת פרחי אשר עסק בהעתקת ספרים. למרות שעלתה הצעה אצל מהדירי הקולופון כי מדובר בבנו של אשתורי, ישנה אפשרות, על אף שדחוקה, שמדובר על האחייני של אשתורי ויצחק זה הינו אחיו של אשתורי ובכך חזרנו לנקודת ההתחלה, ומידי ספק לא יצאנו.

אברהם

בכתב יד המכיל דרשות שונות על סדר פרשיות השבוע ומוצאו ככל הנראה מביזנטיון ונמצא כעת בקיימברידג',⁴⁹ נמצאה עדות כי שמו של אשתורי הוא דווקא אברהם. כתב יד זה מתוארך לשנת 1425 והוא האזכור הקדום ביותר לספר 'כפתור ופרח'.⁵⁰ בכתב היד מצוטט אשתורי, מתוך חיבורו 'כפתור ופרח', בהתייחסו לשאלת גירושי אישה לאחר עשר שנות נישואין ללא ילדים, ונקרא שם אברהם: "עד שמצאתי בספר כפתור ופרח שחבר הר' אברהם בר' יצחק הפרחי ז"ל בפ' עשירי ממנו תשובת שאלה בזה".⁵¹ בהמשך הדברים

48 כ"י פריז הספרייה הלאומית 684, דף 302ב. על כ"י זה עיין ק' סיראט, מ' בית אריה ומ' גלצר, אוצר כתבי יד עבריים מימי הביניים, ירושלים-פריז תשל"ב, חלק א: התיאורים, I 40, שם הציגו כי מדובר בבנו של אשתורי. וכן ראו E. Renan, 'Les écrivains juifs français du quatorzième siècle', *Histoire Littéraire de la France* 31 (1893), p. 404; S. Munk, *Manuscrits Hébreux de l'Oratoire à la Bibliothèque Nationale de Paris*, Francfort-sur-le-Mein 1911, pp. 7-8. שם הבעלים גורד ללא ספק, שלא כמו דעתו של מונק כי אין סימני גירוד. על הספר 'פירוש המילות הזרות' ראו ר' בן שלום, יהודי פרובנס: רנסנס בצל הכנסייה, רענגה 2017, עמ' 468-469.

49 כ"י קיימברידג' add. 1022. על כ"י זה ראה מ' ספרסטיין וא' קנרפוגל, 'דרשות מביזנטיון בכתב יד: תיאור כתב היד וקטעים בענייני תפילה ובית הכנסת', פעמים 78 (תשנ"ט), עמ' 164-184.

50 ש' עמנואל, 'על אמירת פיוט 'מכניסי רחמים'', המעין לח (תשנ"ח), עמ' 10, הע' 57.

51 דף 73א. נושא זה, של נשיאת אישה אחרת לאחר עשר שנים ללא ילדים, העסיק את חכמי פרובנס, וראו למשל שאלה הלכתית בדיוק בנושא זה אצל פ' רוט, חכמי פרובנס המאוחרים - הלכה ופסקי הלכה בדרום צרפת 1215-1348, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשע"ב, עמ' 277-278.

הוא מוזכר שנית בשם "אברהם הפרחיי".⁵² אמנם, זה האזכור הקדום ביותר של הספר 'כפתור ופרח', ולכך יש להניח כי הוא האמין ביותר, אך לדעתי יש לסייג את הדברים משתי סיבות: ראשית, גם כתב יד זה נכתב יותר ממאה שנה לאחר חתימת 'כפתור ופרח', ויש לשער כי חל בלבול מסוים בפרק זמן זה, במיוחד לאור העובדה כי לא מצאנו שום אזכור לספר בחיבורים אחרים. שנית, כתב יד זה מתאפיין בחוסר־דיוק רב,⁵³ מחמת העובדה כי הדרשות לא נכתבו בזמן אמת, אלא רק לאחר זמן מה, שכן הדרשות נאמרו בשבתות ובמועדים והיה צורך לשחזרן לאחר מכן. אם אכן זו הייתה צורת העבודה, לא מפתיע כלל כי חל בלבול בשם המחבר.

לסיכום הדברים, ברצוני בזהירות להציע כי השם אשתורי הוא עברות מסוים של השם הלועזי 'אשתרוק' (Astruc), ואילו שמו העברי לא ידוע לנו בוודאות. ייתכן כי אשתורי בחר להישאר עם השם הלועזי הפרובנסלי המובהק אשתרוק תוך כדי נקיטת נימה עברית מסוימת, כאקט של שימור השם אל מול הגירוש שהחריב את קהילת פרובנס, אך מדובר בהשערה בלבד.⁵⁴ שמו העברי 'התאחד' בהמשך עם שמו של הנגיד יצחק שולאל הכהן ועל כך תעיד העובדה כי אשתורי זכה לכהונה אף על פי שלא היה כהן.⁵⁵

כינוי

כינויים בימי הביניים העידו לעתים קרובות על מוצא כלשהו של נושאם. אך במקרה דנן, כפי שקרה לעתים, 'הפרח' נקרא דווקא על שם עיר המוצא של אבותיו שנקראה פלוראנצה, שפירושה פרח.⁵⁶ מיקומה של אותה פלוראנצה לא הוסכם עד היום. לונץ ציין

52 שם בדף 73ב. מעניין לציין כי סיבון כתבה שפירוש השם אשתרוק הוא אברהם - סיבון (לעיל הע' 6), עמ' 239.

53 וראו את דברי ספרסטיין וקנרפוגל (לעיל הע' 49), עמ' 165: "כתב היד אינו עד נאמן לנוסח המקורי של הדרשות. הוא רצוף שגיאות גסות בכתיב העברי ושגיאות אלו אין לייחסן למחבר שגם אם לא היה למדן גדול, ידע לצטט מקורות של ספרות הלכתית וספרים אחרים, בהיקף רחב. מקור הטעויות הוא כנראה סופר שלא שלט באופן מלא בכתיב העברי. אין זה סביר שטעויות כאלה הוכנסו תוך כדי העתקת החומר. סביר יותר שהן תוצאה של רישום דברים תוך כדי שמיעתם."

54 על המנהגים הפרובנסליים של גולי צרפת והניסיון לשמרם ראו ע' שוורץ, 'מגירוש ליצירה: על כתיבת ספרי הלכה בידי גולי דרום צרפת', מורשת ישראל 18 (תש"פ), עמ' 79-98.

55 בדיון על ניסיון חידוש הקרבת קרבנות על ידי יחיאל מפריז שאל אשתורי את עצמו איך ייתכן והרי אין כיום כהן מיוחס להקריבם: "ואני מטרדתי להשלים עמו המלאכה לא שאלתי מה נעשה מטומאתנו, ואנה הכהן המיוחס" - כפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק א, עמ' קא (על פי כ"י אוקספורד - בודליאנה 2201, דף 24א) ויש לפרש את 'אנה' כ'איפה', כלומר היכן יש היום/איה'. בכפתור ופרח, מהדורת עדלמאן (לעיל הע' 16), עמ' טו, מוגה 'ואנא', במשמעות 'ואני', אלא שזו טעות. עוד הוכחה לחוסר כהונתו של אשתורי היא המובאה שכתב על דיני כהונה בזמן הזה: "מזה יש לי ראייה על הכהן, שהרי אנו רואין שהן נוהגין הנאה בתרומה טמאה, ואוכלין חלה דרבנן, ומברכין על ברכת כהנים..." - כפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק א, עמ' קד, כלומר ניכר שאשתורי מסתכל על הכהנים באופן חיצוני.

56 כפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק ג, עמ' רנג. זה הנוסח גם בכתיב היד.

כי מדובר על חווה בשם זה הנמצאת במערב ספרד,⁵⁷ ואמנם קיימת חווה קטנה בשם זה 15 ק"מ ממערב לעיר סאמורה (Zamora), אך נראה כי מדובר על מקום בן 60 שנה בלבד, לכן זו לא החווה אליה התכוון לונץ ולא ברור לאיזה מקום התכוון.⁵⁸ בספרו החשוב של היינריך גרוס על יהדות צרפת, אמנם מופיעה 'פלורניציא' בהקשר לדברי אבן וירגא ב'שבט יהודה' על גירוש ספרד, אך הוא גרס כי יש לשנות את שם המקום לפרובניציא.⁵⁹

פלוראנצה

ברצוני לבחון את ההקשר המלא שמביא אשתורי את הדברים, ולנסות לזהות מחדש את אותו מקום. במהלך דיון על איסור חדש נדרש אשתורי לקבוע את זמן חצות היום בירושלים, ואז משווה זמן זה ביחס למקום מוצאו וכך כתב: "והנה בין עיר הקודש [ירושלים] ועיר מקום מושב אבותי ושמה פלוראנצה בארץ אנדלוס כשתי שעות ושליש".⁶⁰ כלומר, ההפרש בזריחה בין העיר ירושלים והעיר פלוראנצה הוא שעתיים ושליש. מכיוון ששעה שווה ל-15 מעלות אורך הרי שאותה פלוראנצה של אשתורי במרחק של 35 מעלות מערבית לירושלים.⁶¹

אם כן, ניתן למצוא את מקומה של פלוראנצה אם נהפוך את כיוון ההסתכלות המקורי של אשתורי ונחפש את מיקומה 35 מעלות ממערב לירושלים. ברור כי קשה לדייק במדידה זו, ולהגיע במדויק למקום אליו התכוון אשתורי לפני כ-700 שנה, אך למרבה המזל נמצא בידינו כתב יד מהמאה ה-15 שכולל רשימה של ערים בדרום צרפת, ולצידם מעלות האורך שלהן, תוך ציון המרחק מירושלים:

ממזרח למערב ק"פ מעלות שהם חצי הגלגל וכאשר אנחנו אומרים אורך מקום פלוני ר"ל [רצה לומר] ארכו מן המערב. אורך המקומות הידועים אורך ירושלים ס"ה מעלות ומרחקו ממזרח קי"ג מעלות... אורך פרפיניאן... אורך פריז... אורך מנפלייר ונרבוניה ל"ב מעלות מרחקו ממזרח קמ"ח מעלות... נמצא

57 לונץ (לעיל הע' 5), עמ' XXVI, הע' 1.

58 תודה לחוויאר קסטניו (Castaño) על המידע בתכתובת אישית.

59 H. Gross, *Gallia Judaica, Dictionnaire Géographique de la France d'après les Sources Rabbiniques*, avec une préface de D. Iancu-Agou et de G. Nahon et un Supplément de S. Schwarzfuchs, Paris 2011, p. 438, 632

60 כפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק ג, עמ' רנג. כך הנוסח בכל כתבי היד.

61 תודה לצבי לנגרמן על הבהרת הדברים. אשתורי כתב במקום אחר בפירושו כי מעלות האורך הן ממזרח למערב: "והרוחב הוא מצפון לדרום והאורך ממזרח למערב וזה אפילו בלשון חכמים ז"ל..." - כפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק א, עמ' קסט. על ידיעותי הגיאוגרפיות של אשתורי אני מתכוון לכתוב במקום אחר אך בינתיים ראו שוורץ (לעיל הע' 1), עמ' 159-166.

שהזריחה תקדים בירושלים מנרבונה ל"ה מעלות שהם שתי שעות יוצרות ושליש שעה ט"ו ויעלו לשעה ובדרך הזה תוסיף למידות שאר המקומות.⁶²

על פי הגיאוגרפים של ימי הביניים ההתיישבות האנושית הייתה קיימת רק על פני חצי כדור, קרי, לאורך 180 מעלות, ולכן הרשימה תציין את המרחק מקצה היישוב במזרח ואת המרחק מקצה היישוב במערב. מתוך הרשימה עולה כי הערים מונפלייה ונרבון נמצאות בדיוק במעלת האורך המתאימה לאותה פלוראנצה של אשתורי, ונמצאות במרחק קמח (148) מעלות מגבול המזרח.⁶³ וגם מסיום הדברים שמדברים על 35 מעלות, שהן שתי שעות ושליש, שמפרידות בין ירושלים ונרבונה, ניתן להבין כי יש לחפש את פלורנצא בסביבתה. ואם ישאל השואל, אולי קו האורך הזה מתאים גם לאנדלוס הנזכרת, ויש לחפש את פלורנצא שם, יש לומר כי פרפיניאן הסמוכה נמצאת חצי מעלה משם, וטולדו נמצאת בקו האורך קסח (168) לערך.

ברצוני להעלות בזהירות השערה כי פלוראנצה המדוברת הינה העיירה פלורנסק (Florensac) שליד בוייה (Béziers), והיא העיירה שממנה הגיע השם 'הפּרַחִי'. משמעות התוספת sac בסוף המילה משמעותה כפר בפרובנסלית - כפר פלור/פרח.⁶⁴ יש לנו עדויות בנות התקופה על יהודים בפלורנסק,⁶⁵ וכפי שאראה המקום נטוע עמוק בקרב המקומות הידועים של בני משפחתו של אשתורי כגון מונפלייה, קרקסון וארל. למעשה נדמה שיש לנו אזכור אפשרי של אשתורי בשם זה ממש. בתעודה משנת 1305 מוזכרים בנרבונה 165 ראשי בית אב אשר פטורים ממיסי המלך, וביניהם נמצא Astruc de Florensac.⁶⁶ לדעתי מצוין כאן אשתורי הפרחי בשמו הלועזי המלא.

62 כ"י פריז הספרייה הלאומית 1077, דף 39. כתב יד זה היה שייך ל'משלם בר שמעיה', כתוב בכתב אשכנזי. עוד פרטים על כתב היד ראו *Catalogue des manuscrits hébreux et samaritains de la Bibliothèque impériale*, Paris, 1866, p. 198. רשימה דומה נמצאת בכ"י אמסטרדם - עץ חיים D47 4/20, דף 14א, אלא ששם שם העיר שאמורה להיות במרחק המתאים לנו מירושלים מחוק. ברם, על פי מיקומי הערים השכנות נראה שגם שם, הכוונה היא אכן לאזור נרבונה.

63 וראו את דברי אשתורי על מיקום ירושלים כמו כאן: "רחוקה מתחלת המזרח ק"ג מעלות" - כפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק א, עמ' קכ. במרחק מן המערב קיימת סטייה מסוימת ואשתורי סבר כי היא נמצאת "מסוף המערב ס"ז מעלות" - שם. ברם, בעמ' קמז, שמחשב את מיקומה של רמלה, ניתן להבין מדבריו כי מדובר דווקא על 30 מעלות.

64 תודה לברנרד זולטי על ההבהרה.

65 G. Saige, *Les Juifs du Languedoc antérieurement au XIVe siècle*, Paris 1881, pp. 214, 236, 36, שם מוזכרים יהודים עשירים למדי בשם דיולסל (Dieulosal) ובוניצחק (Bonysach). וראו גם G. Saige, 'De la condition des juifs dans le comté de Toulouse avant le XIVe siècle', *Bibliothèque de l'École des chartes* 39 (1878), pp. 282, 292, 286-297. גם בהערה הבאה.

66 J. Régny, *Etude sur la condition des juifs de Narbonne du Ve au XIVe siècle*, Marseille 1981, p. 123. תודה ליהודית קוג'ל שהפנתה אותי למקור זה. ברשימה זו נמצאים יהודים נוספים מפלורנסק, וראו שם באינדקס בערך 'Florensac'.

גם מבחינת קווי האורך, נמצא כי פלורנסק ממוקמת בדיוק בין נרבונה ומונפלייה, שבכתב היד פריז 1077 מופיעים שניהם באותו מיקום למרות שמפרידים ביניהן כ-80 קילומטרים. הוכחה נוספת למיקום זה נמצאת בהקדמתו של אשתורי ל'כפתור ופרח': "מבית אבי ומארץ מולדתי ערום יצאתי, שולל הלכתי, נער הייתי, מגוי אל גוי ומממלכה אל ממלכה אל עם לא ידעתי לשונו נודחתי, מנוחה לא מצאתי. עד כי הביאני חדריו מלך שהשלום שלו, משבי לארץ הצבי".⁶⁷ הציון של "בית אבי וארץ מולדתי" מתייחס לאזור שבו גדל ושהיה ארץ מולדתו, ולכן לא מדובר בספרד בה לא היה ככל הנראה. קריאת כינויים על שם מקומות ידועה גם היא בזמנו ובייחוד באזורו של אשתורי ולכן יש לחפש את אותה פרח באזור דרום צרפת. וכך עיר מגוריו מונפלייה (Montpellier) הפכה ל'מן ההר', או 'הררי', כמו במקרה של הרב אברהם מן ההר.⁶⁸ ישנן דוגמאות נוספות כמו למשל ר' מאיר בן שמעון המעילי שמסתבר שכינוי זה רומז למוצאו מן הכפר קפסטנג (Capestang) משום שהמילה capes פירושה גלימה.⁶⁹ אצל הרב דוד כוכבי הכינוי מרמז לשם המקום 'אשטלה',⁷⁰ ואצל יוסף אבן כספי מקור שמו מארז'נטייר (Argentiere) אך הוא עצמו גדל בארל אשר בדרום צרפת.⁷¹ יצחק התרצי היה רופא מהעיר טרץ שבמזרח פרובאנס,⁷² וכן אחרים. ג'והאן סתם (Johann Stamm) העלה נקודה חשובה בקשר לכך:⁷³ בחלק מן מקרים, קריאת שמות המשפחה נגזרת מהמקום שבו נולד ופעל נושא השם, כמו יצחק אלפאסי מהעיר פאס, וכמו הרב יחיאל מפריז הנזכר (Vivant de Meaux).⁷⁴ עוד הוא מוסיף ואומר כי עם התגברות גירושי היהודים, החלו השמות הללו להיות נפוצים אף יותר ולשמש כמאפייני זהות, אך גם כסוג של זיכרון נוסטלגי לבתים שאבדו. בעניין זה כתב יוסף שצמילר במאמרו על יהודי אוראנו' (Orange): "השמות היהודים באוראנו'... מכוונות על פי שמות ערים, המציינים בדרך כלל את מקום הולדתו של אחד מאבות המשפחה, ולא דווקא את מקום הולדתו של נושא השם".⁷⁵ בעקבותיו של שצמילר הולך גם ריצ'רד אמרי, ומציינ כי באותו זמן המושג של שמות משפחה היה גמיש למדי ולא מקובע כמו בימינו.⁷⁶

- 67 כפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק א, עמ' ג.
- 68 ראה למשל רוט (לעיל הע' 51), עמ' 130-131.
- 69 שם, עמ' 74.
- 70 שם, עמ' 142-143. בתשובה הנזכרת מ'1305 - ר' דוד חתום 'דאישטלאה'. מדובר כנראה בכפר Éttoile-sur-Rhône שבחבל דופינה (Dauphiné).
- 71 ראו בהקדמתה של חנה כשר ליוסף אבן כספי, שולחן כסף, מהדורת ח' כשר, ירושלים תשנ"ו, עמ' 11.
- 72 גרוס (לעיל הע' 59), עמ' 244-245.
- 73 סתם ואחרים (לעיל הע' 44), עמ' 769.
- 74 פריז היה המקום בו פעל בבגרותו, ומו (Meaux) הייתה מקום הולדתו - שם.
- 75 י' שצמילר, 'הרלב"ג וקהילת אוראנו' בימי חייו, מחקרים בתולדות עם ישראל וארץ ישראל ב (תשל"ב), עמ' 119.
- 76 R. W. Emery, 'The Use of Surname in the Study of Medieval Economic History', *Medievalia et Humanistica* 7 (1952), p. 45 מצד שני ישנן עדויות רבות כי שמות המקומות

הוכחה נוספת לכך שמוצאו של אשתורי מדרום צרפת, ניתן למצוא בדבריו של יעקב שפיגל, שבחן את שמות המסכתות והפרקים כאינדיקציה למקום המגורים של החכמים.⁷⁷ בבוחנו את הציונים ב'כפתור ופרח', הגיע למסקנה כי מדובר במחבר פרובנסלי.⁷⁸ שפיגל נשען בין השאר על כך שאשתורי השתמש בשם 'דרישה וחקירה' בנוגע לפרק הרביעי במסכת סנהדרין, דבר המאפיין את חכמי פרובנס.⁷⁹

ארץ אנדלוס

ולאחר שאמרנו כל זאת, ברור לכל כי המושג 'ארץ אנדלוס', המוזכר בהמשך דברי אשתורי, אינו מתאים לאזור הנ"ל ובדרך כלל מכוון לספרד המוסלמית.⁸⁰ הבעיה העיקרית שעומדת לפתחנו היא חוסר ההתאמה בין הנתונים ה'מדעיים' מימי הביניים לבין שם האזור, 'אנדלוס', שלא מוכר לנו במיקום זה.⁸¹ לצערי אין בידי פתרון מניח את הדעת לדיסוננס זה, אך אבקש להציע כמה כיוון אפשרי.

ובכן, יש להקדים ולומר כי אזור דרום צרפת היה מורכב מנסיכויות קטנות רבות ומעולם לא היה מאוחד מבחינה פוליטית.⁸² בעבר הייתה מקובלת במחקר הטענה כי היהודים קראו לכל אזור דרום צרפת בשם פרובנס,⁸³ אך כיום סבורים החוקרים שבקרוב יהודי האזור לא היה קיים שם אחיד ומקובל לאזור.⁸⁴ שלמה פיק הראה כי הדבר בולט בעיקר בדבריהם של יהודי דרום צרפת עצמם, וכי המשמעות הגיאוגרפית של הביטוי

- I. Twersky, *Rabad of Posquieres*: - המופיעים בשם האדם, מצביעים על מקום בית מדרשו -
a Twelfth-century Talmudist, Philadelphia 1980, p. 4, note 14
 77 י"ש שפיגל, 'לדרך הציון וההפניה בשמות מסכתות ופרקים אצל הראשונים', עלי ספר יד (תשמ"ז), עמ' 50.
 78 שם, עמ' 51.
 79 שם, עמ' 40. תודה לפנחס רוט על ההפניה.
 80 י' זוסמן, 'פירושו הראב"ד למס' שקלים? חידה ביבליוגרפית - בעיה היסטורית' בתוך ע' פליישר ואחרים (עורכים), מאה שערים; עיונים בעולמם הרוחני של ישראל בימי הביניים, לזכר יצחק טברסקי, ירושלים, תשס"א, עמ' 157, הע' 101. וראו למשל את עדותו של משה אבן עזרא בן המאה ה-11: "ואומתנו קיבלה שצרפת פרנציה וספרד אלאנדלס בלשון הערבים" - משה אבן עזרא, ספר העיונים והדיונים, מהדורת א"ש הלקין, ירושלים תשל"ה, עמ' 55. על אלאנדלוס ראו I. A. Corfis (ed.) *Al-Andalus, Sepharad and Medieval Iberia: Cultural Contact and Diffusion*, Leiden-Boston 2009.
 81 לענייננו אין זה משנה התוקף המדעי של הנתונים, אלא מספיק לנו שבימי הביניים ככה הגדירו את קווי האורך והרוחב וניתן להתחקות אחר חישוביהם.
 82 רוט (לעיל הע' 51), עמ' 11.
 83 גרוס (לעיל הע' 59), עמ' 489-491.
 84 G. Stern, *Philosophy and Rabbinic Culture: Jewish Interpretation and Controversy in Medieval Languedoc*, London 2009, p. xiii. שם מוגדר.

'פרובנס' עבר שינוי לאורך הזמן.⁸⁵ לקראת סוף המאה ה-13 החלו לכנות בשם זה רק את מחוז פרובנס (Provence) עצמו במזרחו של נהר הרון.⁸⁶ כאשר בן זמנו של אשתורי, מנחם המאירי מפרפיניאן (1249-1316), תיאר את דרום צרפת, הוא לא נקב בשם לאזור אלא קרא לו בפשטות "בארץ הזאת".⁸⁷ למעשה הוא כלל באותה ה"ארץ הזאת" לא רק ערים ברורות מאליהן כגון נרבון, בזייה וטרינק טיילש (Trinquetaille),⁸⁸ אלא גם את ברצלונה.⁸⁹ פיק אף סבר שכל האזור ממזרח לרון, שכלל את האזורים שנקראים כיום בסֶ-לנגדוק, רוסליון וברצלונה (קטלוניה) היה תחת השפעה תרבותית אחת.⁹⁰ נקודה זו מאד משמעותית שכן מדברי אשתורי עצמו משתמע שהמושג 'אנדלוס' אצלו מכוון גם לאזור ברצלונה. בדבריו על חמי טבריה כתב: "וכן תמצא בארץ אנדלוס עיר גיבורים וגאוני עולם ושמה ברצלונה וסמוך לה חמי בראשית",⁹¹ ובמקום אחר מזכיר את רבי שלמה בן אדרת (הרשב"א) שישב בברצלונה: "...וגלילות זה הרב בארץ אנדלוס".⁹²

ב'כפתור ופרח' מופיעים שני אזכורים הנוגעים לגידולי אנדלוס. האזכור הראשון הוא לגבי עונת המעשרות של בצלים מסוימים בשם סריסין שמוצאן מאשקלון: "ויש מפרשים שהוא מין בצל ארוך יוצא בארץ אנדלוס וקורין לו אשקלוניא על שם שבאות מאשקלון".⁹³ האזכור השני הוא לגבי כשרות החצילים שאשתורי קורא להם בדאנגאן: "ומתוך כך מסתברא לעניותנו שהפרי הנאכל הרבה בארץ הצבי ובארץ אנדלוס ושמא אל

- S. H. Pick, The Jewish communities of Provence before the expulsion in 1306, 85
Ph. D. Thesis, Ramat-Gan 1996, pp. 20-28.
- שם, עמ' 22. וראו את דבריו של קלונימוס בן קלונימוס במגילת התנצלות הקטן שמציין בפירושו כי 86
פרובנס נמצאת ממזרח לרון, "שצמילר, "מגלת ההתנצלות הקטן" לרבי קלונימוס בן קלונימוס, ספונות; מחקרים ומקורות לתולדות קהילות ישראל במזרח י (תשכ"ו), עמ' 36-39.
- מנחם המאירי, סדר הקבלה: היא הפתיחה לפירושו למסכת אבות, מהדורת ש"ז הבלין, ירושלים 87
תשס"ו, עמ' 126. וראו גם בעמ' 133 את ברצלונה ואף גירונה ברשימת ערי דרום צרפת. וראו עוד על הנושא בהקדמתו של הבלין, עמ' נ, ובהע' 134.
- כיום פרבר של העיר ארל (Arles). התעתיק על פי המאירי (לעיל הע' 87), עמ' 130, ושם נוסחים 88
אחרים. וראו בהמשך הדברים על חשיבות המקום בביורגפיה של אשתורי.
- המאירי (לעיל הע' 87) עמ' 126, וראו אצל פיק (לעיל הע' 85), עמ' 24. 89
שם, עמ' 25. 90
- כפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק א, עמ' קנה, 91
- כפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק ב, עמ' רא, בהקשר למתנות כהונה בחוץ לארץ. 92
- שם, עמ' שכט. על הבצל ראו א"א שמש, צמחים, מאכלים ודפוסי אכילה בספרות הברכות: 2000- 93
1492, אריאל תשע"ד, עמ' 274-275 וכן ז' עמר, גידולי ארץ ישראל בימי הביניים: תיאור ותמורות, ירושלים תש"ס, עמ' 269, אך לא הזכירו מין נוסף. פליקס מזכיר מין זה אך סובר כי אין זהות בין הבצל האשקלוני (*Allium ascelonicum*) לסריסין של המשנה - י' פליקס, עולם הצומח המקראי, רמת גן 1968, עמ' 169.

בדאנגאן ובלשון לעז אל ברגניאש שהם אסורות לעולם משום ערלה".⁹⁴ מנייתוח תחנות חייו של אשתורי עולה כי לאחר שגורש ממונפלייה הגיע לברצלונה ומשם עלה לארץ ישראל.⁹⁵ אם כן יש לשער כי ידיעותיו אלו על 'גידולי אנדלוס' הגיעו לו מאזור ילדותו או למצער מאזור ברצלונה ולא מדרום ספרד.

כפי שיהושע בלאו הראה, ניתן להשוות את הדברים לדברי הרמב"ם. אף הרמב"ם לא הבדיל בין ספרד והמגרב וכשאמר 'אצלנו במגרב', התכוון בעצם לספרד כאחת מארצות המגרב.⁹⁶ וכך לדוגמא שהביא הרמב"ם דוגמאות מצמחים שגדלים בספרד כתב 'בארצות המערב' למרות שברור שהתכוון לספרד.⁹⁷ ייתכן כי המושג 'ארץ אנדלוס' אצל אשתורי היה מעין שם קוד לאזור גדול. אמנם איננו מוצאים את השם אנדלוס בדברי המאירי, אך הקשר בין ברצלונה לאזור ממערב הרון קיים גם קיים, ואשתורי 'מושך' את השם אנדלוס מזרחה לאזור נרבון.

רם בן שלום הביע רעיון דומה ביחס לאיגרת ידעיה הפניני, אך דבריו נוגעים בקרבה התרבותית שבין המרכזים/פרובנס ואנדלוס יותר מאשר במשמעות הגיאוגרפית המצומצמת. ב'איגרת ההתנצלות' שנשלחה לרשב"א הגן ידעיה על תורת פרובנס, וקשר את תורת פרובנס לתורת אנדלוס. בסוף הדברים בן שלום מוסיף:

זהות התרבותית של יהודי פרובנס, לפי ידעיה הפניני, היא למעשה זהות ספרדית אלאנדלוסית, ברוח האג'דה של יוסף קמחי ויהודה אבן תיבון... ידעיה טען למעשה כלפי הרשב"א כי יהודי פרובנס הפילוסופים, הם למעשה הספרדים האותנטיים אף יותר מהרשב"א ומחוגו המתגוררים בספרד ממש. להיות 'ספרדי' אם כן על פי ידעיה יותר הגדרה תרבותית ופחות הגדרה טריטוריאלית. יהודי פרובנס לפי תפיסת ההיסטוריה התרבותית של ידעיה הם היורשים האמיתיים של ספרד במשמעות של אלאנדלוס ותרבותה.⁹⁸

94 כפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק ג, עמ' רס. ראו דיון והרחבה בנושא אצל שמש (לעיל הע' 93), עמ' 317-314. ייתכן כי ניכרת השפעתו של אשתורי בראי הדורות כפי שמופיע בשו"ת הרדב"ז: "שאלת ממני אודיעך דעתי במה שראית קצת משכילי עם נזהרין שלא לאכול הברנינגאן משום חשש ערלה ומקצתם אין חוששין ואם יש חילוק במינים ובמקומות ולדעת האוסרין מה יהיה דין בכלים [אם] מותרין: תשובה כתוב בספר כפתור ופרח וז"ל... - ר' דוד אבן זמרא, ספר שאלות ותשובות, (ירושלים?) תשל"ב, חלק ג, שאלה תקלא. יש לציין כי שם במקום המילה 'אנדלוס' מופיע 'קנדלוד' ונראה כי מדובר בטעות. עוד על החציל ראו עמר (לעיל הע' 93), עמ' 274-277.

95 שוורץ (לעיל הע' 1), עמ' 31-34.

96 'י בלאו, 'אצלנו באלאנדלוס, אצלנו במגרב (למה התכוון הרמב"ם כשדיבר על מנהג או ביטוי הרווח "אצלנו"), מסורות ז (תשנ"ג), עמ' 45.

97 שם, עמ' 47.

98 בן שלום (לעיל הע' 48), עמ' 676-677. לנוסח האיגרת ראו שלמה בן אדרת, ספר שאלות ותשובות, כרכים א-ח, הוצאת מכון ירושלים, ירושלים תשנ"ז-תשס"ה, חלק א, תשובה תיח, עמ' רד-רכה. על המחלוקת על האלגוריה בראשית המאה ה-14 נכתבה ספרות רבה וראו בין השאר: א"ש הלקין,

ייתכן אם כן, שכאשר אשתורי מציין כי מוצא אבותיו מ'פלוראנצה בארץ אנדלוס', בהקשר למיקומה של ירושלים, הוא ניסה לרמוז על ההקשר התרבותי לתרבות האנדלוסית, ואולי אף למייצגה המיטבי, הרמב"ם.

כשולי הדברים אבקש להעיר כי יש בידנו עדות דחוקה לכך שגם סופרים אחרים כינו את צרפת 'אנדלוס', כפי שמצוין בכמה מדרשים תימניים בני המאה ה-15. בהפטרות פרשת וישלח מפטירים את הפסוק הבא: "גלת החל הזה לבני ישראל אשר כנענים עד צרפת וגלת ירושלים אשר בספרד ירשו את ערי הנגב" (עובדיה א כ). רוב הפרשנים דוגמת רש"י, רד"ק ואבן עזרא, פירשו את צרפת בפסוק כארץ 'פראנצה', ואת ספרד כ'אספמיה', והפסוק הפך להיות בעל משמעות פטריוטית ליהודי ספרד.⁹⁹ על כך כתב בעל מדרש אנונימי מתימן: "וגלות החל' יעני אהל ירושלים אנתקלו פי כראב בית שני אלי צרפת והי מדינה אלאנדלס" [=וגלות החל' כלומר בני ירושלים עברו בחורבן בית שני לצרפת והיא מדינת אלאנדלס].¹⁰⁰ פירוש זה מופיע גם בדבריו של רבי זכריה הרופא (הרוז"ה) בתחילת המאה ה-15 באותה לשון.¹⁰¹ בכתב יד אחר, מופיע בדיוק אותו מדרש אך בהקשר למוצאו של הרמב"ם.¹⁰²

⁹⁹ 'החרם על לימוד פילוסופיה', פרקים; ספר השנה של מכון שוקן א (תשכ"ז-תשכ"ח), עמ' 35-55; י' שצמילר, 'בין אבא מארי לרשב"א - המשא-ומתן שקדם לחרם בברצלונה [אב שנת ס"ה, 1305]', מחקרים בתולדות עם-ישראל וארץ-ישראל ג (תשל"ה), עמ' 121-137; שטרן (לעיל הע' 84); R. Ben-Shalom, 'Communication and Propaganda Between Provence and Spain: the Controversy Over Extreme Allegorization (1303-1306)', In S. Menache (Editor), *Communication in the Jewish Diaspora; the Pre-Modern World*, Leiden 1996, pp. 171-224; R. Ben-Shalom, 'The Ban Placed by the Community of Barcelona on the Study of Philosophy and Allegorical Preaching - a New Study', *Revue des Etudes Juives* 159 (2000), pp. 387-404. להשפעת הפולמוס על אשתורי ראו שוורץ (לעיל הע' 1), עמ' 61-67.

¹⁰⁰ ר' ברקאי, 'תפיסות פטריוטיות של יהודי ספרד בימי הביניים על רקע פטריטיזם של נוצרים ומוסלמים', דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות, כרך ח, חטיבה ב: תולדות עם ישראל (תשמ"א), עמ' 42. וראו הע' 102 להלן, ואת דברי משה אבן עזרא (לעיל הע' 80), עמ' 55.

¹⁰¹ שואל ומשיב, מהד' מ' חבצלת וי' טובי, תל אביב תשס"ו, עמ' 317, התרגום בעמ' 186.

¹⁰² ספר ההפטירות לכל השנה: מקרא ותרגום יונתן בן עוזיאל עם פירוש הרז"ה (רבי זכריה הרופא), מהדורת י' דמתי וי"ל נחום, ירושלים תש"י, עמ' ל-לא. ב'מדרש הביאור' מופיעה נוסחה משובשת אשר בה נכתב: "...אלא צרפת והיא מדינת בגדד, ואהל ירושלים גלו אלא ספרד והי מדינת אלגנדלס..." סעדיה בן דוד אלדמרי, מדרש הבאור: על חמשה חומשי תורה, ההפטרות, מהדורת י' קפאח, חלק א: בראשית-שמות, קרית אונו תשנ"ח, עמ' רב. על מדרש זה והיחס לפירוש הרז"ה ראו ב' ריצ'לר, 'על "מדרש הביאור" התימני ומחברו', עלי ספר ב (תשל"ז), עמ' 91-96.

כתב יד בספריה הבריטית LON BL Or. 1481, ב.14. על כתב יד זה ראו א' שלוסברג, 'מדרש תורה תימני אנונימי מראשית המאה ה-16', סידרא: כתבי-עת לחקר ספרות התורה שבעל-פה יח (תשמ"ג), עמ' 135-176, והקטע מוזכר שם בעמ' 168, הע' 125. הרמב"ם עצמו הזכיר פסוק זה בדברו על הייחוס שלו: "...עד תחילת גלותנו מירושלים כמו שהעיד הנביא שאמר "וגלות ירושלים אשר בספרד" -

בכל מקרה, עדות זו רחוקה בזמן ובמרחב ולא יכולה לתת סיוע של ממש לעניין שלנו.¹⁰³ כאמור, אין בידנו תשובה של ממש מדוע אשתורי קורא לאזור נרבון 'אנדלוס', ומדוע הוא היחידי שעשה כן. לא נותר אלא לקוות שעדויות חדשות ישפכו אור על הנושא.

דיון: ליסודותיו הפרובנסליים של אשתורי

אשתורי הינו נצר למשפחה בעלת שורשים פרובנסליים ברורים. אמנם איננו יודעים דבר על אביו משה מלבד מה שנכתב ב'כפתור ופרח', אך אנו מכירים את סבו ר' נתן מטרינק טייל (Trinquetaille).¹⁰⁴ לפני שאגע בדמותו של נתן, ברצוני להציג בעיה כרונולוגית בנוגע לחייו של אשתורי שלא זכתה לתשומת לב עד כה, וקשורה לדמותו של נתן. כל מי שחקר את תולדות חייו של אשתורי כתב כי הוא נכדו של נתן.¹⁰⁵ אנו יודעים כי אביו של נתן, מאיר 'בעל העזר', היה תלמיד חבר לראב"ד ובערך בן דורו, ומכאן שנולד ב-1140 כמו שכתב חבצלת.¹⁰⁶ בנו נתן נולד סביב שנת 1170, זאת אנו יודעים מכיוון שהראב"ד הספיק לפני מותו ב-1198 להתייחס לאחד מפסקיו של נתן.¹⁰⁷ יוצא אם כן כי בנו משה נולד סביב שנת 1210, ושנת לידתו של אשתורי אמורה להיות סביב 1250 לכל המאוחר, אך קשה לקבל זאת, שכן אשתורי מתמרמר על כך שבגירוש צרפת היה צעיר לימים.¹⁰⁸ על פי חישוב זה, נוצר פער של דור בשושלת, ויש לתת את הדעת על כך.

לדעתי, ההסבר טמון באותו קולופון שהוזכר ביחס לשמו של אשתורי: "ואני שלמה ב"ר יצחק נב"ת בר משה נ"ע ב"ר מאיר הפרחי ז"ל...".¹⁰⁹ לדעתי החוליה החסרה בשושלת טמונה בשם מאיר, גם אם הקולופון שייך לאחיין של אשתורי. לדעתי סדר הדורות כך הוא: מאיר בעל העזר < נתן מטרינק טייל < אבי סבו < מאיר הסב < משה < אשתורי. סבו של

¹⁰³ 'איגרת תימן' בתוך איגרות הרמב"ם, מהדורת י' שילת, ירושלים תשמ"ז, עמ' קנב, שורה 10. וראו שם גם בעמ' יט.

¹⁰⁴ תודה ליוסף טובי ואליעזר שלוסברג על הבהרת הדברים.

¹⁰⁴ גרוס (לעיל הע' 59), עמ' 246. על רבי נתן ראו ש' יהלום, 'רבי נתן ברבי מאיר מורו של הרמב"ן: השפעתה של תורת פרובנס בגירונה', פעמים 91 (תשס"ב), עמ' 5-25. כיום פרבר של העיר ארל (Arles).

¹⁰⁵ עדלמאן (לעיל הע' 16), עמ' X; כפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק א, עמ' 16. לונץ סבר שזהו סביו מצד אימו מכיוון שסבר שסביו היה מספרד - לונץ (לעיל הע' 5) עמ' XXV, אך ראו מה שכתבתי על מיקומה של פלוראנצה.

¹⁰⁶ א' חבצלת, 'אבותיו ורבותיו של אשתורי הפרחי בעל ספר כפתור ופרח', המעיין לד (תשנ"ד), עמ' 14; גרוס (לעיל הע' 59), עמ' 246.

¹⁰⁷ חבצלת (לעיל הע' 106), עמ' 14, הע' 16.

¹⁰⁸ "מבית ספר הוציאנוני, כותונתי הפשיטוני, כלי גולה הלבשוני, בעוצם למודי גרשוני, מבית אבי ומארץ מולדתי ערום יצאתי, שולל הלכתי, נער הייתי..." - כפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק א, עמ' א. חבצלת ניסה לפתור את הבעיה הכרונולוגית בהציעו כי היו שני גירושים. אחד מוקדם לגירוש צרפת, ועליו התאונן אשתורי, ואחד מאוחר לו - חבצלת (לעיל הע' 106), עמ' 15. קשה להסכים עם הצעה זו.

¹⁰⁹ כ"י פריז הספרייה הלאומית 684, דף 302ב. ראו הע' 48.

אשתורי הוא מאיר בן נתן והוא קרוי על שם הסבא המפורסם, מאיר 'בעל העזר', וסבו של אשתורי אינו נתן אלא בנו מאיר, ונתן הוא אבי סבו. חיזוק לכך הוא העובדה כי ר' נתן בן מאיר מטרינק טיילש נקרא בפי אשתורי 'זקני'.¹¹⁰ ביטוי זה סובל שתי פרשנויות שונות: האחת היא כי מדובר בסבו, והשנייה היא כי מדובר באבי סבו, והיא הנכונה בעיני.¹¹¹ בכל מקרה אנו יודעים כי נתן מטרינק טיילש חיבר את החיבור 'שערי תפיסה',¹¹² והיה תלמידו של רבי יצחק בן אברהם משנץ (הריצב"א),¹¹³ מחשובי בעלי התוספות. נתן היה רבו של הרמב"ן,¹¹⁴ וממנו שאב הרמב"ן את חלקי תורתו הפרובנסלית.¹¹⁵ גם אביו של נתן, מאיר בן יצחק, היה מדרום צרפת והתגורר בקרקסון. הוא מוכר גם כ'בעל העזר' על שם חיבורו 'ספר העזר',¹¹⁶ שאף מופיע בחיבור 'כפתור ופרח' כמה פעמים.¹¹⁷ בעל העזר היה תלמידו של הראב"ד,¹¹⁸ וחיבר את ספרו כדי להגן על הרי"ף מהתקפותיו של הרב זרחיה הלוי (הרו"ה).

- 110 כפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק ב, עמ' קס - "וכתב אדוני זקני"; כפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק ג, עמ' שלב - "ובזה הסכים זקני הרב רבי נתן מטרינקטלייש".
- 111 במהדורות לספר המנוחה של מנוח מנרבונה, כתב אלעזר הורוביץ דעה כי מאיר הוא זקנו של אשתורי - מנוח מנרבונה, ספר המנוחה, מהדורת א' הורביץ, ירושלים תש"ל, עמ' 84. דבר זה הביא את שלם יהלום לכתוב כי נתן היה אביו של אשתורי - יהלום (לעיל הע' 104), עמ' 6, הע' 6. אלא שזה דבר שלא ייתכן מכיוון שאנו מכירים את אביו של אשתורי, משה. ניתן אולי לומר כי הורוביץ התכוון לומר כי אשתורי היה נינו של ר' מאיר.
- 112 יהלום (לעיל הע' 104), עמ' 8-10. יהודה ליב פישמן כתב משום מה כי היו שני ר' נתן בן מאיר, אחד בעל 'שערי תפיסה' והשני סבו של אשתורי - פישמן (לעיל הע' 38), עמ' 7.
- 113 ש' יהלום, בין גירונה לנרבונה: אבני בניין ליצירת הרמב"ן, ירושלים תשע"ג, עמ' 194.
- 114 כמו כן היה נתן רבם של שמעון המעילי הנזכר ושמואל הסרדי - יהלום (לעיל הע' 104), עמ' 6.
- 115 יהלום סבר כי עד עתה לא באה לידי ביטוי במחקר ההשפעה הפרובנסלית אצל הרמב"ן ויש להדגישה יותר. הסיבה לכך היא נטייתו לא לציין את מקורותיו - שם, עמ' 20-22. יתרה מכך, בעקבות פער הדורות בין הרמב"ן לראב"י ולראב"ד סובר יהלום כי ר' נתן היה הצינור המרכזי דרכה עברה תורתם לרמב"ן - יהלום (לעיל הע' 113), עמ' 80. וראו לאחרונה התייחסות לנושא בספרו של ע' ישראלי, ר' משה בן נחמן ביוגרפיה אינטלקטואלית, ירושלים תשפ"א, ושם באינדקס הערך 'פרובנס'.
- 116 יהלום (לעיל הע' 104), עמ' 6, וכן 13-15. 'ספר העזר' לא שרד והוא מוזכר אצל חכמי פרובנס דוגמת המאירי, הרמב"ן, 'ספר התרומות' ו'כפתור ופרח' - חבצלת (לעיל הע' 106), עמ' 13. ייתכן אף כי ניתן למצוא רמז לדברי אביו של מאיר, יצחק, שנקרא 'אבי העזר' - י' תא-שמע, רבי זרחיה הלוי בעל המאור ובני חוגו: לתולדות הספרות הרבנית בפרובאנס, ירושלים, תשנ"ג, עמ' 76, וכן בעמ' 18, הע' 35. עוד על בעל העזר ראו גרוס (לעיל הע' 59), עמ' 246-247, ב"ז בנדיקט, מרכז התורה בפרובאנס: אסופת מאמרים, ירושלים תשס"ג, עמ' 81; המאירי (לעיל הע' 87), עמ' 129-130, הע' תקפו; טברסקי (לעיל הע' 76), עמ' 246.
- 117 כפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק א, עמ' כא; חלק ב, עמ' שו, שכב; חלק ג, עמ' נ, עט, קעג.
- 118 טברסקי כתב שגם את בנו נתן ניתן להגדיר כך - טברסקי (לעיל הע' 76), עמ' 246. עדות מעניינת כי תלמיד הראב"ד בשם מאיר הגיע למצרים נמצאת בתשובות רבנו אברהם בן הרמב"ם, בעריכת

ענף משפחתי נוסף אליו קשור אשתורי, הוא משפחת התיבונים הידועה שמוצאה מספרד.¹¹⁹ הקשר התקיים דרך הצאצא האחרון של התיבונים יעקב בן מכיר אבן תיבון (1236-1307).¹²⁰ יעקב היה אחד המתרגמים החשובים והגדולים בימי הביניים, אשר בדומה לאשתורי, תירגם מהשפה הערבית ומהשפה הלטינית לשפה העברית.¹²¹ יעקב בן מכיר היה אסטרונום, מתמטיקאי וממציא,¹²² והוא נקרא בשם הלועזי Prophatius Judaeus.¹²³ יעקב למד גם בלונדון, אך עיקר ישיבתו הייתה במונפלייה עד שקיבל את הכינוי "הררי".¹²⁴ הקשר המשפחתי בין אשתורי לבין יעקב בן מכיר אינו ברור, והוא ידוע לנו רק מדבריו של אשתורי שמציגו כ'קרובו מורו'.¹²⁵ השפעתו על אשתורי ניכרת דווקא

- א"ה פריימן ותרגום ש"ד גויטיין, ירושלים תרצ"ח, עמ' 1. אלא ששם מדובר על מאיר בן ברוך ולא על מאיר בן יצחק דנן, כפי שציין טברסקי (לעיל הע' 76), עמ' 251.
- 119 J. T. Robinson, 'The Ibn Tibbon Family: A Dynasty מספר מאמרים: of Translators in Medieval "Provence"', In J. M. Harris (Editor), *Be'erot Yitzhak; Studies in Memory of Isadore Twersky*, Cambridge, 2005, pp. 193-224; R. Ben-Shalom, 'The Tibbonides' Heritage and Christian Culture: Provence, c. 1186 - c. 1470', in D. Iancu & É. Nicolas (Eds.), *Des Tibbonides à Maïmonide: rayonnement des juifs andalous en pays d'Oc medieval*, Paris 2009, pp. 109-119 ספרד אשר בפרובנס: על מהפכה תרבותית ודתית ביהדות פרובנס במאות הי"ב והי"ג, היספניה יודאיקה 7 (2010), עמ' כא-לט.
- 120 הסקירה הבסיסית והמקיפה ביותר על יעקב בן מכיר, שלמרות שנכתבה לפני זמן רב עדיין לא נס ליחה, היא סקירתו של ארנסט רנן: E. Renan, 'Les rabbins français du commencement du quatorzième siècle', *Histoire Littéraire de la France* 27 (1877), pp. 599-624 ראו גם R. Harper & G. Toomer, 'Prophatius Judaeus and the Medieval Astronomical Tables', *Isis* 62 (1971), pp. 61-68; G. J. Toomer, 'Prophatius Judaeus and the Toledan Tables', *Isis* 64 (1973), pp. 351-355.
- 121 הרפר וטומר (לעיל הע' 120), עמ' 61. לכלל חיבוריו של יעקב ראו G. Freudenthal, 'Les sciences dans les communautés juives médiévales de Provence: leur appropriation, leur role', *Revue des Etudes Juives* 152 (1993), pp. 63-65
- 122 הוא המציא את 'רובע העיגול החדש' (Quadrans novus) להבדיל מהישן (Quadrans vetus) של רוברטוס אנגליקוס (Robertus Anglicus) - ראו הרפר וטומר (לעיל הע' 120), עמ' 61.
- 123 וורנט מציעה כי זהו התרגום של מכיר, יודע - J. Vernet, 'Ibn Tibbon, Jacob ben Machir', in Ch. C. Gillispie (Editor), *Dictionary of Scientific Biography*, Vol. XIII, New York 1970, p. 400.
- 124 עסיס (לעיל הע' 119), עמ' לה.
- 125 ייתכן כי הקשר של אשתורי למשפחה היה דומה למקרה של יעקב אנטולי. יעקב לא היה צאצא של התיבונים אך נכנס למשפחה דרך קשרי חיתון והפך לאחד מחשובי המתרגמים. למקרים נוספים שראו J. Shatzmiller, *Jews, Medicine, and Medieval Society*, Berkeley 1994, pp. 23-24. אם כן יש סברה לומר כי אשתורי היה קשור בקשרי חיתון למשפחת אבן תיבון, וליתר דיוק ליעקב בן מכיר, ולכן נקרא בשם אחר, קרי 'הפרחי' ולא 'תיבון', אך מבחינות אחרות עדיין היה שייך למשפחתם.

בתחומי המדעים הכלליים, שכן אשתורי הזכיר אותו שלוש פעמים ובשלושתן העיסוק הוא בעניינים מדעיים.¹²⁶

משה הלברטל בספרו על המאירי, מביא את יעקב בן מכיר כנציגם המובהק של הפילוסופים וטוען כי לא עסק כלל בתלמוד.¹²⁷ אולם לעניות דעתי חלוקה זו דיכוטומית מדי וניתן להראות שבנוסף למדע יעקב בן מכיר עסק גם בענייני תלמוד. נותרו בידינו שתי התכתובות של הרשב"א עם יעקב בן מכיר בתוך שו"ת הרשב"א: בנושא שחיטת תרנגולות לכפרה בערב יום כיפור,¹²⁸ ובנושא עירובין.¹²⁹ בנוסף לאלו, ייתכן שבידנו תשובה הלכתית מאת יעקב בן מכיר, עם הסכמת חכמי מונפלייה. תשובה זו, העוסקת בענייני קידושין, נדפסה בתוך הקובץ של תשובות חכמי פרובינציה, ומכיוון שנתכנה בשמו הלועזי הנזכר 'פרופיי' (Prophatius), לא ייחסו לו אותה; עד כה: "השיב ר' יעקב פרופיי עם הסכמת חכמי ההר".¹³⁰ מכיוון שאנו יודעים שיעקב חי במונפלייה, והיה בעל מעמד בעיר והתכתב עם הרשב"א, יש לדעתי לשייך לו תשובה זו.

אם כן, משפחתו של אשתורי הייתה נטועה היטב במרחב דרום צרפת שממערב לרון, ואבותיו התגוררו בערים טריניק טיילש (פרבר של ארל), קרקסון ומונפלייה, כאשר זו

126 כפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק ב, עמ' קנ, קנג; חלק ג, עמ' ריב. אמנם, מצאנו שמות חיבה כאלו גם בקרב רב ותלמידו כמו למשל בכינוי המהר"ם מרוטנברג את הרא"ש "קרובי ר' אשר" א"ח פריימן, הרא"ש, רבנו אשר ב"ר יחיאל וצאצאיו: חייהם ופעלם, ירושלים תשמ"ו, עמ' כג, הע' 25, אלא ששם מדובר על יחס הרב לתלמידו, ואילו כאן ברור כי אשתורי הוא התלמיד, שכן ר' יעקב נפטר סביב שנת 1306.

127 מ' הלברטל, בין תורה לחכמה: רבי מנחם המאירי ובעלי ההלכה המיימונים בפרובנס, ירושלים 2000, עמ' 18. הוא טוען כי ישנם שני סוגי חכמים בפרובנס של המאה ה-13: מצד אחד נמצאים בעלי ההלכה ומצד שני נמצאים פילוסופים שלא עוסקים בתלמוד, שם, עמ' 17. לדעת הלברטל המאירי הוא מייצגם של בעלי ההלכה המיימוניים ומגן על הפילוסופים דוגמת משולם בן יעקב שאימץ את יהודה אבן תיבון בזמנו.

128 שו"ת הרשב"א (לעיל הע' 98), חלק א, סימן שצה, עמ' קפה: "מונטפשליר. לחכם רבי יעקב בר מכיר. כתב מר כי ראית מה שהשבתי אני בענין הכפרה שעושין לנערי' בערבי יום הכפור' ושארתי אני. והנאך ואתה מוסיף עוד לומר שקרוב לומר שהשחיטה פסולה שזה כמו שוחט לשם חטאתו. אני מצאתי מנהג זה פשוט בעירנו עם שאר דברים שהיו נוהגין כיוצא בזה. שהיו שוחטין תרנגול זקן לכפרה על הנער היולד וחותכים ראשו ותולים הראש בנוצתו בפתח הבית עם שומים. והבלי' הרבה שנראו בעיני כדרכי האמורי ודחקתי על זה הרבה. ובחסד עליון נשמעו דברי ולא נשאר מכל זה ומכיוצא באלו בעירנו מאומה...". ראו גם רנן (לעיל הע' 120), עמ' 622.

129 שו"ת הרשב"א (לעיל הע' 98), חלק ח, סימן לב, עמ' כז: "למונטפשליר לחכם ר' יעקב בר מכיר...". אזכור נוסף נמצא בספר 'בשמים ראש' - בשמים ראש, מהדורת ש' ברלין, ברלין תקנ"ג, תשובה שא, עמ' פז. ברם, חיבור זה, המיוחס לרא"ש, נודע כמוזיף וראו מ"ש סמט, "בשמים ראש" של ר' שאול ברלין: ביבליוגרפיה, היסטוריוגרפיה ואידאולוגיה', קרית ספר מח (תשל"ג), 509-523. וראו גם פריימן (לעיל הע' 126) עמ' צא, ולעומתו את רנן, (לעיל הע' 120), עמ' 623.

130 תשובות חכמי פרובינציה (לעיל הע' 23), תשובה טו, עמ' 88. המהדיר אברהם סופר לא שם לב לכך בהציגו את בעלי התשובות - שם, עמ' XXI.

האחרונה הייתה עירו של אשתורי עצמו.¹³¹ נראה כי זהו אם כן האזור של משפחתו מזה כמה דורות, וזו הארץ שנקראה בפיו: 'בית אבי' ו'ארץ מולדתי'.¹³²

סיכום

נדמה שמפאת ההקשר החזק של אשתורי לארץ ישראל העדיפו החוקרים, ובמידה מסוימת בצדק, להתמקד בזמן שהותו בארץ ישראל ובחידושויו הרבים בעניינה שמובאים בספרו 'כפתור ופרח'. במאמר זה הופנה הזרקור לעבר מחוזות ילדותו במונפלייה וכור מחצבתו בפלוראנצה משם באה משפחתו.

במאמר הצעתי כי שמו הפרטי המיוחד של אשתורי, יכול להיות וורסיה של שם לוועזי ידוע אשתרוק, ואולי ייתכן ששמו העברי היה יצחק. השם אשתרוק היה נפוץ בעיקר בדרום צרפת, אך בדרך כלל היה שםם הלוועזי של חכמים ולא שםם הבלעדי. אשתורי בחר לשמר בחיבוריו אך ורק שם זה, עם הטיה קלה בסוף המילה לשם שמירה על מצלול עברי. ייתכן כי הסיבה לכך נובעת מרצון לשמר את המנהגים הפרובנסלים לאחר הגירוש של שנת 1306. ראינו כי גם קרובו, יעקב בן מכיר, התהדר בשם הלוועזי 'פרופיי' בשאלות הלכתיות ואולי יש לקשר בין הדברים.

כינויים על שם מקום המגורים של נושא השם או אחד מאבותיו היא תופעה מוכרת וידועה. תופעה שמאפיינת את דרום צרפת היא 'עיברות' שמות המקומות, והפיכתם למילים או מקומות ידועים בעברית. בכך לא שונה אשתורי מסביבתו ופלוראנצה הפכה לפרח. למרת הדעות השונות שחיפשו את אותה פלוראנצה באזורים אחרים, ראינו כי מבחינת הנתונים המדעיים של ימי הביניים יש למקמה בדרום צרפת. מדובר על עיירה קטנה בשם פלורנסק (כפר הפרחים) בין בוייה ונרבון, ואנו מכירים יהודים אחרים בני המקום. תיאורו של אשתורי את פלוראנצה כיושבת ב'ארץ אנדלוס' מעוררת שאלה, והצעתי כי הכוונה היא לאזור נרחב למדי שכולל את מערבה של דרום צרפת ואף את ברצלונה. עוד ייתכן שהבחירה בשם זה דווקא טעונה גם במשמעות נוספת, והיא החיבור לתרבות האנדלוסית המפוארת, שאליה יש לשייך את המפעל התיבוני, ובראש ובראשונה את הקשר לרמב"ם. יהודי פרובנס ראו את עצמם כירשימים האמיתיים של ספרד במשמעות של אלנדלוס ותרבותה, ולכן אשתורי בחר גם הוא המונח זה.

אשתורי הפרחי אם כן, היה בכואה לחוכמתם של השושלת התיבונית ובייחוד לאחרון שבהם, יעקב בן מכיר. כמותם אשתורי תירגם גם מלטינית וגם מערבית לשפה העברית, ועמד בקשר עם מלומדים נוצרים. אשתורי ציטט מתרגומיהם של התיבוניים בספרו, והשתמש בידע האסטרונומי של יעקב בן מכיר. כמו כל קרוביו, עסק אשתורי גם בחוכמת הרפואה, וכמותם - העריץ את הרמב"ם.¹³³ זיהוי כור מחצבתו בדרום צרפת, פותח בפנינו אפשרות למחקר נוסף שבו תיבחן השפעה פרובנסלית בחיבוריו.

131 מקוון ופרח (לעיל הע' 8), עמ' 11.

132 כפתור ופרח (לעיל הע' 7), חלק א, עמ' א.

133 על היבטים אלו ראו בהרחבה שוורץ (לעיל הע' 1).